

Bojan Godeša, **Čas odločitev, Katoliški tabor in začetek okupacije**, Premiki, Ljubljana: Mladinska knjiga 2011, 349 str.

»Ena temeljnih značilnosti revizije zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem je, da je ob (kritični) posodobitvi podobe partizanskega gibanja, ki kontinuirano poteka že več kot dvajset let, v veliki meri izostala dosledna uporaba enakih meril za interpretiranja nasprotnikov partizanstva,« opozarja dr. Bojan Godeša v uvodu v svojo zadnjo, leta 2011 izdano knjigo. Kritična presoja ravnanja in politike nasprotnikov partizanstva je, kot piše, ostala »globoko v senci razčiščevanja preteklosti osvobodilnega gibanja«, »prevrednotenje podobe druge svetovne vojne na Slovenskem« pa je bilo pri izbiranju tem, ki jih je treba na novo »preučiti in problematizirati«, doslej precej enostransko in selektivno. Avtor knjige Čas odločitev je zato mnenja, da je treba v raziskovanje druge svetovne vojne na Slovenskem »vpeljati širši konsenz o potrebi po enakovredni obravnavi in presoji vseh črno-belih in enostranskih interpretacij«, kar poskuša sam storiti s knjigo, ki obravnava delovanje največje predvojne slovenske politične stranke Slovenske ljudske stranke na predvečer druge svetovne vojne v Sloveniji in Jugoslaviji in ob njenem začetku.

Godeša politiko Slovenske ljudske stranke podrobno analizira »skozi prizmo« opredelitev in usmeritev treh njenih najvidnejših voditeljev: Antona Korošca, Frana Kulovca in Marka Natlačena, svojo analizo pa opira na obširno gradivo, ki v slovenskem zgodovinopisju doslej še ni bilo v celoti uporabljeno. Ključna osebnost za razumevanje politike SLS v letih 1940/1941 je seveda Anton Korošec. V zgodovinopisju je doslej prevladovalo mnenje, da bi bila politika največje slovenske stranke ob začetku vojne, če ne celo med njo, precej drugačna, če ne bi Korošec decembra leta 1940 nenadoma umrl, Bojan Godeša pa prepričljivo razkriva, da je prav Korošec po kapitulaciji Francije junija leta 1940, prepričan, da so zahodne demokracije z njenim porazom doživele dokončen zlom, radikalno spremenil svoja politična gledanja, opustil dotedanja protinemška stališča ter začel mrzlično iskati možnosti za slovensko vključitev v Evropo nemškega novega reda. Koroščev politični obrat leta 1940 so nedvomno olajševale v SLS prevladujoče konservativne politične in družbene predstave, ki so med drugim prišle do izraza v pisanju Slovenca, v Koroščevem in strankinem odnosu do Judov, prostozidarjev in komunistov in v spogledovanju katoliških voditeljev in Slovenčevih komentatorjev s Salazarjevo Portugalsko in Francovo Španijo, toda za Koroščevo politično preusmeritev k

Berlinu leta 1940 je bilo odločilno njegovo prepričanje, da nacistične Nemčije ne bo več mogoče zaustaviti in je treba zato s Hitlerjem na vsak način poskušati doseči razumen »modus vivendi«.

V iskanju zgledov, ki bi jih kazalo posnemati, so se Korošec in njegovi somišljeniki v SLS med drugim ozirali k Tisovi Slovaški. Slovaški osamosvojitvi sicer v katoliškem taboru sprva (leta 1939), kot poudarja Godeša, niso bili naklonjeni, saj so se zavedali, da bi lahko čehoslovaški scenarij slej ali prej postal aktualen tudi za Jugoslavijo, česar si niso želeli, toda v isti sapi so se s spogledovali z njenim režimom, ki ni povsem posnemal nacističnega, saj je temeljil na tradicionalni strankarski strukturi, hkrati pa na konservativnih katoliških družbeno-političnih predstavah in katoliški socialni doktrini. Korošec si je z iskanjem zaveznikov (tudi med skrajno konservativnimi in nacionalističnimi silami v Srbiji in na Hrvaškem) v zadnjih mesecih pred smrtjo prizadeval povečati svoj že omajjan vpliv na jugoslovanskem političnem prizorišču in z njihovo pomočjo vplivati na preusmeritev jugoslovanske zunanje politike, kar je poglobilo nesoglasja med njim in knezom Pavlom. Do skrajne zaostritve v odnosih med obema, kot ugotavlja Godeša, ni prišlo le zaradi nenadne Koroščeve smrti decembra leta 1940.

Po Koroščevi smrti je politiko, ki jo je leta 1940 začrtal Korošec, nadaljeval njegov naslednik Franc Kulovec, ki je v nasprotju s Koroščem sicer iskal zaveznike zanjo predvsem v Zagrebu (pri Mačkovi Hrvaški kmečki stranki), ki pa je v prepričanju, da se je mogoče vojni katastrofi izogniti le z zavezništvom z Nemci, odločno zagovarjal pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. V tem času je SLS s svojim glasilom Slovincem našla novega »vzornika« v maršalu Petainu, ki naj bi se, kot je pisal Slovenec, z »lojalnim zadržanjem Francije« in v sodelovanju z Nemčijo zavzemal za »pravičen in trajen mir v bodoči Evropi«, obenem pa v domači politiki »vračal k tradicionalnim vrednotam« in političnemu redu, ki je pomenil »popoln prelom s tretjo republiko«. Kulovec, kot poudarja Godeša, ni imel Koroščeve »karizme in ugleda«, tudi ne enoglasne podpore v stranki in prav tako ne mednarodnih izkušenj. Bil pa je stvaren in premočrten politik, ki je poskušal še po marčevskem prevratu novega predsednika jugoslovanske vlade Dušana Simovića in vročekrvne srbske častnike prepričati, da je trojni pakt za Jugoslavijo edina možna izbira, saj bo Jugoslavija ob nemškem napadu naglo poražena in razbita. Toda v Beogradu so bili neomajni in Slovenci so imeli po Kulovčevem prepričanju in prepričanju njegovih somišljenikov, če so se želeli izogniti katastrofi, ob nemškem napadu na Jugoslavijo le dve možnosti: ali zvezo s Hrvati v hrvaško-slovenski državi pod nemško zaščito ali pa ustanovitev slovenske države – prav tako pod nemškim pokroviteljstvom. V tej luči je bila svojevrstna ironija usode, da je bil prav Kulovec ena prvih slovenskih žrtev nemškega orožja, saj je bil ubit 6. aprila 1941 zjutraj ob nemškem bombardiranju Beograda, potem ko je dan prej z Miho Krekom slovaškega odpravnika poslov prosil za slovaško posredovanje v Berlinu v korist enega dveh scenarijev: hrvaško-slovenske države ali slovenske države v okviru osi. Krek in Kulovec sta z obema predvidenima scenarijema, kot pravi Godeša, pristala na razbitje Jugoslavije, še preden je bila ta napadena.

Bojan Godeša je v svoji knjigi tako prepričljivo pokazal, da SLS in njeni voditelji spomladi leta 1941 niso »igrali na dve karti«, kot so trdili pozneje: doma z zavzemanjem za pristop Jugoslavije k trojnemu paktu in po okupaciji Slovenije z iskanjem »modusa vivendi« z nemškimi (in italijanskimi) okupatorji, v tujini in emigraciji pa z iskanjem podpore na Zahodu, zlasti pri Britancih, temveč so vsa svoja upanja in pričakovanja enostransko usmerili k silam osi. Predstavniki SLS so pod vtisom negotovih političnih razmer po beograjskem puču sicer 30. marca 1941 res sklenili, da bodo poslali v »inozemstvo« dva zastopnika, ki bosta »povsod, kjerkoli bo potrebno«, zastopala »nacionalni program stranke«, stranka, njene organizacije in njeni funkcionarji pa v primeru »sovražne zasedbe slovenskega ozemlja« ne bodo na noben način »sodelovali s sovražno oblastjo«, toda ta sklep je bil sprejet brez posveta z voditeljema stranke, Kulovcem in Krekom, ki sta v Beogradu še naprej zagovarjala »politiko trojne zveze«. Kulovec se je na sestanku vodstva SLS v Ljubljani 3. aprila 1941, prepričan o naglo se bližajočem razpadu Jugoslavije, v zavzel za ustanovitev Narodnega sveta, sestavljenega iz predstavnikov vseh »legalnih« strank, ki naj bi se, ko v »Beogradu ne bo (več) vlade... brigal za slovenske interese« ter se »pripravljaj na druge možnosti... po zgledu hrvaškega vodstva«. To stališče so, čeprav je bilo v nasprotju s sklepi, sprejetimi 30. marca, ob Kulovčevem obisku sprejeli tudi v vodstvu SLS. Če so namreč na eni strani Kulovcu realistično pritrdili, da bo bližajoča se vojna za Jugoslavijo kratkoročno pomenila katastrofo, so na drugi povsem napačno sodili, da bodo v vojnem spopadu dolgoročno prevladale sile osi in vsaj za nedoločen čas uveljavile nemške predstave o novem evropskem redu. V tem smislu je tudi Kulovec z vodstvom SLS le nadaljeval politiko, ki jo je po svojem preobratu v letih 1939/1940 načrtoval Korošec in po kateri naj bi bila »edina rešitev za Slovenijo tesna naslonitev na sile osi«.

To pa je bila hkrati smer, ki ji je vse od začetka okupacije sledil tudi po Koroščevem mnenju bolj »uradniško« vestni kot politično modri Kulovčev naslednik na čelu SLS Marko Natlačen. Z ustanovitvijo Narodnega sveta v Ljubljani, ki naj bi na slovenskem ozemlju 6. aprila 1941 prevzel »izvrševanje vrhovne oblasti in skrb za red in mir ter za nadaljnjo usodo slovenskega naroda« v svoje roke, so dotedanji ban Natlačen in slovenski strankarski politiki, kot piše Godeša, že pred kapitulacijo jugoslovanske vojske »odpovedali poslušnost oblastem v Beogradu«, saj njegova ustanovitev ni imela zakonske in ustavnopravne osnove. V Narodnem svetu so bile zastopane vse politične stranke razen komunistov, ki so jih, kot je znano, v NS zavrnil, češ da niso »legalna politična stranka«. Godeša prepričljivo opozarja, da je bil to le prazen izgovor, saj je bila med v NS povezanimi strankami po ustavi iz leta 1931 legalna samo Jugoslovanska nacionalna stranka, v NS zbrane stranke pa naj bi pri komunistih zmotila zlasti zahteva po »odločni obrambni akciji«, saj si NS ni zadal »nobenih obrambnih nalog«, temveč je pozival k »redu in miru« in celo poskušal posredovati pri jugoslovanskih vojaških poveljnikih na slovenskih tleh, naj ne rušijo infrastrukturnih in gospodarskih objektov, kar je povzročilo nemajhno zmedo med slovenskimi vojaki, ki so poskušali v jugoslovanskih uniformah ubraniti Dravsko banovino pred okupatorji.

V Narodnem svetu so v isti sapi kot naslednji »korak« predvideli podreditev jugoslovanskih vojaških enot na slovenskem ozemlju »slovenski oblasti«, »sklenitev premirja z nemškimi vojaškimi silami« in »vzpostavitev stikov z nemško vlado v Berlinu z namenom, da se po možnosti tudi za Slovenijo zagotovi enaka rešitev kot za Hrvaško«. Ta strategija je, kot je znano, že v nekaj dneh doživela popoln polom, saj jugoslovanski generali na podreditev jugoslovanskih vojaških oddelkov, ki so se nahajali v dotedanji Dravski banovini, Narodnemu svetu niso pristali, v nemškem vrhu pa za slovenske želje po ustanovitvi slovenske države pod nemško zaščito niso imeli nobenega razumevanja. Nič bolj uspešen ni bil poizkus, da bi po nemški zavrnitvi »pogovorov o slovenski državi pod nemško zaščito«, za »slovenske želje, da bi Slovenija ostala nerazdeljena in bi kot celota prišla pod nov režim«, kot so 18. aprila 1941 zapisali v spomenici, naslovljeni na Mussolinija, pridobili Italijane. Kot poudarja Godeša je bila spomenica Mussoliniju rezultat »ad hoc odločitev« in ne daljših posvetov in premisleka, Mussolini pa je bil navdušen, da se »Slovenci kar sami ponujajo Italijanom in (jih) prosijo za zaščito«. Spomenico je podprl tudi škof Rožman, ki je na obisku pri Graziolliju izjavil, da »duhovščina v celoti priznava oblast fašistične Italije«, ponovno »vključitev« slovenske »kulturne samobitnosti« v »sovisnost s kulturami narodov, ki so nam prostorsko najbližje« pa je prav tako pozdravljalo liberalno Jutro.

Italijani seveda meja, ki so jih v skladu s Hitlerjevimi smernicami o razdelitvi Jugoslavije v dneh od 3. do 12. aprila 1941 določili v Berlinu, niso mogli več spreminjati, so pa 3. maja 1941 razglasili priključitev Ljubljanske pokrajine Italiji in napovedali njeno avtonomijo, opredeljeno s posebnim statutom, kar so slovenski časniki, kljub temu, da so se, kot pravi Godeša »dogodki odvijali, ne da bi lahko Natlačen in njegovi sodelavci nanje kakorkoli vplivali«, navdušeno pozdravili. Italijani so sicer izjave slovenskih politikov res »deloma priredili«, kar pa ne spreminja dejstva, da so ti z njimi priznavali obstoječe stanje in lojalnost Italiji, kar so še potrdili ne le z vstopom v konzulto, temveč tudi s »poklonitveno deputacijo« junija leta 1941 v Rimu. Natlačen, ki je imel za svoje odločitve ves čas podporo vodstva SLS, je skupaj s somišljeniki še ob obisku v Rimu upal, da bodo lahko člani »deputacije« s posredovanjem Mussolinija obvestili Hitlerja o slovenskih željah po združitvi slovenskega ozemlja v okviru italijanske države in so Mussoliniju tako izročili tudi Hitlerju namenjeno spomenico o »trpljenju Slovencev pod nemško oblastjo«, saj so (skoraj neverjetno!) menili, da se »vse to« ne dogaja s »Hitlerjevo vednostjo«. Kot poudarja Bojan Godeša, se je mogoče »upravičeno« spraševati o smiselnosti političnih pobud, ki so temeljile na »predpostavki o Hitlerjevi in Mussolinijevi pravičnosti«, toda te so bile (povsem očitno!) izraz »razpoloženja (in stanja duha) v delu tedanje slovenske politične elite«, ki je določala smer slovenske politike in »iskala rešitev za Slovence le v okviru novega reda«. Poseben paradoks, na katerega opozarja avtor knjige, je, da je spomenico, namenjeno Hitlerju, ki je popisovala nemško nasilje nad slovenskim prebivalstvom pod nemško okupacijsko oblastjo, odnesel v ZDA pater Kazimir Zakrajšek in je postala, ko je Zakrajšek z njeno vsebino (ne pa seveda z njenim namenom) seznanil ameriško javnost in jugoslovansko vlado v Londonu, »po spletu okoliščin

prvi dokument«, ki je javnost v zahodni Evropi in ZDA seznanjal z nacističnim nasiljem nad Slovenci.

Za politiko tradicionalnih slovenskih strank v prvih mesecih nemške in italijanske okupacije tako, kot pravi Bojan Godeša, nista bila »ključna (le) pragmatični oportunitizem in taktično prilagajanje«, temveč opisana presoja mednarodnega položaja in njegovega prihodnjega razvoja. »Pobude za sodelovanje s silami osi« so bile ves čas na slovenski strani, saj so se tako za odhod v Celje na sestanek z nemškimi poveljniki in za spomenico Mussoliniju 18. aprila 1941 samostojno odločili v Ljubljani, »Natlačen pa si je sprva prizadeval doseči« takšen položaj, kakršnega sta »imela Pavelič in Tiso« in prav dejstvo, da mu to uspelo in mu »Italijani niso prepustili uprave slovenskega ozemlja«, kot naj bi obljubili, je bilo tudi vzrok za njegovo razočaranje nad njimi. Vseeno se je Natlačen s somišljeniki politiki »reševanje slovenskega vprašanja« v okviru fašistične Italije oz. »novega reda« odpovedal šele po poklonitvenem obisku pri Mussoliniju in papežu junija 1941, ko je bilo že povsem jasno, da se je SLS z začrtano strategijo znašla v slepi ulici. Natlačenovo politiko so obsojali tudi slovenski katoliški politiki v Londonu, ki so se zaradi nje znašli v zelo neprijetnem položaju. SLS je bila edina stranka, zastopana v jugoslovanski emigrantski vladi, ki pred začetkom vojne ni imela zvez z britansko obveščevalno službo, v zadnjih mesecih pred okupacijo pa si je med zahodnimi diplomati celo »prislužila sloves osi naklonjene stranke«. Predstavniki SLS v emigraciji seveda niso imeli izbire: »prehod na stran protiosnih sil se jim je«, kot pravi Godeša, »dobesedno dogodil«. Preobrat je bil posebej radikalen pri Mihi Kreku, ki je bil z načrti o slovenski državi pod nemško zaščito še 5. aprila s Kulovcem na obisku pri slovaškem poslaniku in poleg Kulovca najbolj »odgovoren za politiko SLS« pred okupacijo in neposredno po njej, slabe tri tedne pozneje pa že na poti v emigracijo – v »zavetje Britancev«. V takšnih razmerah so bili zastopniki SLS v emigraciji »prisiljeni takoj ukrepati in se kazati v prozahodno in demokratično usmerjeni podobi«. Prebivalcem v okupirani domovini so sicer naročali, naj »mirno čakajo na navodila«, toda v isti sapi so zatrjevali svojo privrženost boju »združenih demokracij« proti »stoletnim sovražnikom slovenstva in slovanstva«, napovedovali njihovo zmago in se odločno distancirali od politike SLS doma.

Tu pa je v katoliškem taboru, kot opozarja Godeša, še vse poletje leta 1941 »vladala nejasnost«, kar zadeva slovensko državno prihodnost, saj so Natlačen in njegovi sodelavci tudi potem, ko so že spoznali, da za oblikovanje slovenske državne enote v okviru fašistične Italije ni nobenih možnosti, zavračali misel na povojno obnovev Jugoslavije in se spogledovali z načrti o samostojni slovenski državi. K jugoslovanskemu programu so se pod vplivom politikov v emigraciji, spremenjenih mednarodnih razmer in položaja doma, kjer so nov »narodni program« oblikovali skupaj z liberalci, vrnili šele septembra 1941. Natlačen je pod pritiskom kritik v lastni stranki sredi septembra sočasno z Ivanom Pucljem izstopil iz konzulte, s čimer je bilo »na simbolni ravni končano« obdobje politike SLS, »ki je trajalo vse od kapitulacije Francije poleti 1940 in za katerega je bila značilna strategija reševanja slovenskega vprašanja v okviru novega reda sil osi«. Da je bila ta politika »škodljiva za dolgoročne slovenske interese« je bilo, kot piše Bojan Godeša, »že

tedaj več kot očitno«, saj so jo kot škodljivo »prepoznali vsi, ki so se zavedali, da so ti interesi bolj kot interesi kateregakoli drugega naroda povezani z uspehi nasprotnikov osi«. »Zgrešenosti svoje prvotne politične usmeritve« se je zavedal tudi Natlačen sam, ko je v poročilu politikom v emigraciji zamolčal pobude za vzpostavitev slovenske države pod pokroviteljstvom osnih držav, hkrati pa tudi na napačnih presojah mednarodnega položaja temelječe ocene o dolgoročni prevladi sil osi. Sicer pa naj bi bil Natlačenov vpliv na italijansko politiko in razmere v Ljubljanski pokrajini zelo omejen in za teze o njegovih zaslugah za njen avtonomni položaj pod italijansko oblastjo ni nobene osnove. Podobno neosnovane so, kot ugotavlja Godeša, tudi trditve o ustanovitvi katoliške Slovenske legije 29. aprila oz. 29. maja 1941, saj bi ustanovitev ilegalne vojaške organizacije nikakor ne ustrezala tedaj prevladujočemu »razmišljanju v vodstvu katoliškega tabora«. O ustanovitvi Slovenske legije ni neposrednih virov, po mnenju avtorja knjige pa je bila zelo verjetno – kot obe liberalni legiji (Sokolska in Narodna) – ustanovljena šele poleti leta 1941, ko so v SLS že spoznali, da je bila dotedanja politična strategija stranke neuspešna. Ta strategija naj bi ne bila tudi v ničemer povezana s »porajajočim se osvobodilnim gibanjem«, ki je postalo šele z »množično« podporo prebivalstva protiokupatorskemu odporu jeseni leta 1941 pomembnejši »politični dejavnik«.

Knjiga Čas odločitev temelji, kot že omenjeno, na obsežnem arhivskem in tiskanem gradivu, med drugim na pisanju glasil Slovenske ljudske stranke, zlasti Slovenca, na izjavah in spominskih zapisih vodilnih jugoslovanskih politikov in politikov slovenskega katoliškega tabora ter na nemških poročilih in dokumentih, hkrati pa tudi v izjemnem avtorjevem poznavanju slovenske, hrvaške, srbske in druge tuje zgodovinopisne literature. Zato je težko razumljivo, da so nekateri pisci ocen knjige v časopisju avtorju očitali, da se opira na razmeroma »skromno (in neprepričljivo) gradivo«, hkrati pa spregledali njegovo temeljno sporočilo, da pripravljenost slovenskega katoliškega tabora in z njim v Narodnem svetu povezanih strank na kolaboracijo z okupatorji v prvih mesecih vojne na tleh Jugoslavije in Dravske banovine ni bila niti plod »privolitve slovenske katoliške stranke v rasistični in totalitarni program novega reda«, niti rezultat ustanovitve Osvobodilne fronte in z njo povezanega odporniškega programa slovenskih komunistov, temveč posledica povsem napačne in »kratkovidne« presoje dejanskih razmerij moči v Evropi in svetu in prihodnjega poteka vojne.

Knjiga Bojana Godeše v tej luči resda »odpira številna vprašanja« o slovenski strankarski politiki pred okupacijo in po njej, kot so to komentirali nekateri njeni kritiki, toda hkrati daje tudi povsem jasne odgovore nanje. Politika vodstva največje slovenske stranke in najmočnejšega slovenskega političnega tabora, tj. katoliškega tabora in Slovenske ljudske stranke, je, vse od leta 1940 temeljila na zmotnih pričakovanjih in predvidevanjih, posledica politike, ki je že na samem začetku vojne vodila v kolaboracijo slovenskih strank in ljubljanske škofije z okupatorji, pa niso bili le vedno večji dvomi in razhajanja v vodstvih strank in med njihovimi privrženci, temveč tudi izgubljanje zaupanja prebivalstva v strankarsko politiko, kar je neizogibno zaznamovalo tudi kasnejši razvoj in prihodnje politične delitve na Slovenskem vse do leta 1945. Knjiga je opremljena z vsem potrebnim znanstvenim

aparatom, napisana pa je tekoče in berljivo ter kljub nedvoumnemu avtorjevemu stališču, da je bila politična usmeritev Slovenske ljudske stranke k opiranju na sile osi vse od začetka zgrešena, stvarno in ideološko neobremenjeno. Bojan Godeša je v njej s prodorno in podrobno osvetlitvijo slovenske strankarske politike leta 1941 še enkrat prepričljivo pokazal, da odpira pot k politično in ideološko bolj uravnoteženemu razumevanju preteklosti in njene skrajno spolitizirane javne podobe le kritična, argumentirana in v stvarnih dejstvih utemeljena analiza. Knjiga je bila leta 2012 nagrajena z nagrado Clio Zveze zgodovinskih društev Slovenije in s strani ARRS proglašena za vrhunski dosežek s področja zgodovinopisja.

Peter Vodopivec